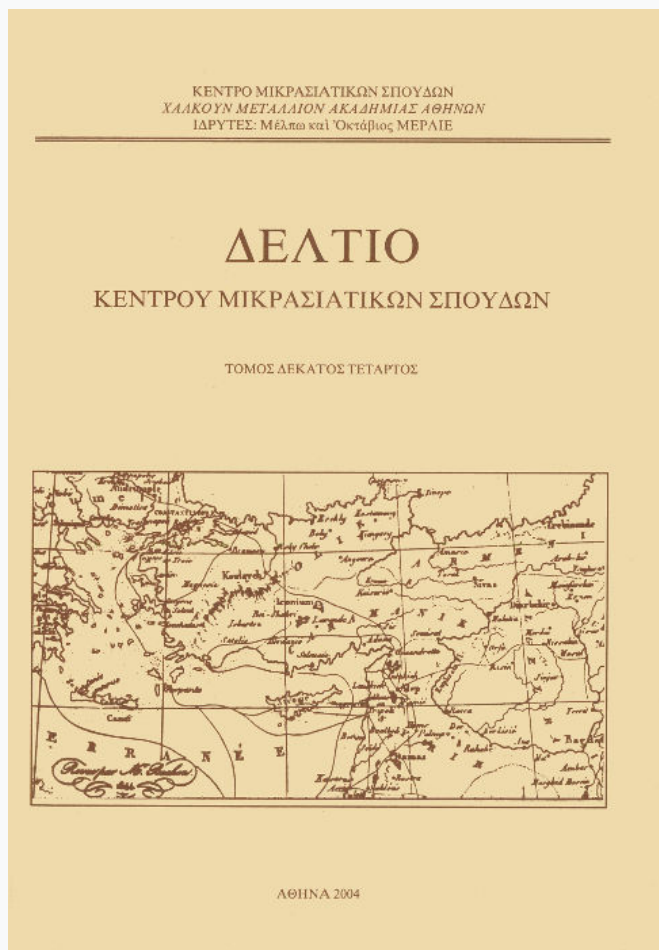

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 14 (2004)

Η βυζαντινή Μικρά Ασία (6ος-12ος αι.), Byzantine Asia Minor (6th-12th cent.), Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Martin Hinterberger

doi: [10.12681/deltiokms.298](https://doi.org/10.12681/deltiokms.298)

Copyright © 2015, Martin Hinterberger

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Hinterberger, M. (2004). Η βυζαντινή Μικρά Ασία (6ος-12ος αι.), Byzantine Asia Minor (6th-12th cent.), Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 14, 369–375. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.298>

BIBΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Η Βυζαντινή Μικρά Ἀσία (6ος-12ος αἰ.), Byzantine Asia Minor (6th- 12th cent.), Ἑθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν. Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν. Διεθνῇ Συμπόσια 6. Κέντρο γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Ἑλληνισμοῦ «Σπύρος Βασίλειος Βρυώνης», Ἀρχαῖος, Μεσαιωνικός, Νέος Ἑλληνισμός, τόμ. 27. Ἐπιμέλεια ἐκδόσης: Στέλιος Λαμπάκης, Ἀθήνα 1998, 448 σελ.

Στὸν παρόντα τόμο συγκεντρώνονται οἱ γραπτές μορφές τῶν ἀνακοινώσεων ὁμότιτλου διεθνοῦς συμποσίου ποὺ διεξήχθη στὴν Ἀθήνα (8-11 Μαΐου 1997). Οἱ συμμετέχοντες πραγματεύθηκαν ποικίλα θέματα τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἰδιαίτερα τὴν πολιτική, κοινωνική, διοικητική καὶ οἰκονομική πλευρά της καθὼς καὶ τὴν ἱστορική γεωγραφία τῆς περιοχῆς. Δημοσιεύονται ἐδῶ 26 ἄρθρα διαφορετικῆς ἔκτασης σὲ 4 γλῶσσες. Λεῖπουν οἱ ἀνακοινώσεις ἄλλων 8 ἑρευνητῶν, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων ἐμφανίζονται στὸ πρόγραμμα τοῦ συνεδρίου. Τὸν τόμο ἐπιμελήθηκε μὲ πολλὴ φροντίδα ὁ Στέλιος Λαμπάκης, ὁ ὁποῖος ἔλαβε ἐνεργὰ μέρος διερευνώντας τὴ χρῆση τοῦ ὅρου «Μικρά» Ἀσία καὶ ἄλλων ἀντίστοιχων ὄρων στὴ Βυζαντινὴ γραμματεία (σσ. 215-223).

Ὡς ἡμερομηνίες-ὁρόσημα τῆς συμβαντολογικῆς ἱστορίας ἐμφανίζονται ἡ κατastroφὴ τοῦ Ἀμορίου ἀπὸ τοὺς Ἀραβες τὸ 838 καὶ ἡ μάχη τοῦ Μαντζικέρτ τὸ 1071. Στὸ τελευταῖο γεγονός ὁ Σπύρος Βρυώνης (σσ. 225-244) ἀφιερώνει τὴ συνοπτικὴ παρουσίαση τῶν πορισμάτων μιᾶς διεξοδικῆς ἀνάλυσης καὶ ἀντιπαράθεσης διαφορετικῶν πηγῶν. Καταλήγει στὴν ἀδιαμφισβήτητη ὑπεροχὴ τῶν βυζαντινῶν ἱστοριογράφων καὶ δὴ τοῦ Μιχαῆλ Ἀταλειαίτη, τοῦ μόνου αὐτόπτη μαρτυρα τῆς μάχης, ὑπογραμμίζοντας τὴν ἐξέλιξη σὲ τρία στάδια: ἀπὸ τὴν ἱστορία στοὺς Βυζαντινοὺς, πρὸς τὴν ἀποἱστοριοποίηση στοὺς Ἀραβες, καὶ τελικὰ στὴν μυθοποίηση στοὺς Πέρσες χρονογράφους. Τis παράλληλες πληροφορίες ποὺ παραταῦτα ἐντοπίζονται ὁ Βρυώνης τίς ἐξηγεῖ μὲ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς fatihname τοῦ Arp Aslan ποὺ περιεῖχε αὐθεντικὲς πληροφορίες οἱ ὁποῖες ἀντανανκλῶνται πλέον μόνον ἀμυδρὰ στίς ἀρκετὰ μεταγενέστερες ἀναφορές. Βασιζόμενος καὶ σὲ ἀραβικὲς πηγές καὶ στὴ λογικὴ σκέψη ὁ Jean-Claude Cheynet (σσ. 39-50) ἐξιχνιάζει σημαντικὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα μέχρι τώρα ἦταν ἀμφιλεγόμενα. Ἀφοροῦν τὴ θρυλικὴ ἱστορία τοῦ Πέρση ἐπαναστάτη ἐναντίον τοῦ χαλίφη καὶ πρό-

σφυγα στὸ Βυζάντιο, Θεοφόβου/Nasr. Διορθώνει ἔτσι τὴ λανθασμένη εἰκόνα τῶν πραγμάτων ὅπως τὴν παραθέτουν ἀκόμη πρόσφατες μελέτες (π. χ., Anthony Kaldellis, *Genesios on the Reigns of the Emperors. Translation and Commentary*, Καμπέρρα 1998, σσ. 45-47). Ὁ Cheynet ἐπιχειρηματολογεῖ πειστικά ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν δυνάμεων ποὺ ὁ Θεόφοβος ἔφερε μαζί του ἀνῆλθε σὲ 2000 ἄνδρες. Ἡ ἀνταρσία τοῦ Θεοφόβου καὶ τῶν ὁπαδῶν του ἐναντίον τοῦ Θεοφίλου χρονολογεῖται στὸ 838. Μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ μὲ τὴν ἀνησυχία καὶ τὸν φόβο τῶν Περσῶν προσφύγων ἐπειδὴ οἱ Ἀραβες ποὺ πολιορκοῦσαν τὸ Ἀμόριο, εἶχαν ζητήσει νὰ ἐκδοθοῦν ὁ Θεόφοβος καὶ οἱ ἄντρες του. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Θεοφόβου οἱ Πέρσες ὀργανώθηκαν σὲ μιὰ τούρμα καὶ ἀναπτύχθηκαν στὴν Καππαδοκία, ὅπου ἀργότερα μαρτυροῦνται ἀκόμη οἱ τουρμαρχές τῶν Περσῶν.

Μιὰ ἀπὸ τὶς σταθερές ποὺ ἀποτελοῦν τὸ ὑπόβαθρο περισσότερων ἄρθρων εἶναι ἡ ἐξέλιξη τῶν θεμάτων ὡς κεντρικῶν διοικητικῶν ἐνοτήτων καὶ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν πέντε θεμάτων στὶς μεταγενέστερες μορφές. Ὁ Τηλέμαχος Λουγγῆς (σσ. 51-58) διαφωτίζει τὰ αἴτια γιὰ τοὺς ἀνταγωνισμοὺς ἀνάμεσα στὰ διαφορετικὰ θέματα κατὰ τὸν 9ο-10ο αἰ. Τὰ θέματα Ὀψικίου καὶ Θρακησίου διαφοροποιοῦνταν ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα μικρασιατικὰ θέματα ἐπειδὴ ἐκεῖ δὲν ὑπῆρχαν τοπικοὶ μεγαλοκτηματίες/τοπικὴ ἀριστοκρατία, ὁ ἐπαρχιακὸς ἀντίποδας τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας. Τὰ δυὸ αὐτὰ θέματα ἀποτελοῦσαν τὴν ἐνδοχώρα τῆς πρωτεύουσας μὲ ἑγγεῖα ἰδιοκτησία ποὺ ἀνῆκε στοὺς αὐτοκρατορικοὺς ἀξιωματικούς. Βάση τῆς ἐρευνας γιὰ τὴν ἐμφάνιση τῶν θεματικῶν δικαστῶν τῆς Βασιλικῆς Ν. Βλυσίδου (σσ. 59-66) ἀποτελεῖ ἡ διεισδυτικὴ ἀνάλυση μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ πατριάρχου Νικολάου Α' Μυστικοῦ. Γιὰ τὸν καλῶτερο ἔλεγχο τῆς ἐπαρχιακῆς διοίκησης καὶ τὴν καταστολὴ τῆς κατάχρησης ἐξουσίας ἀλλὰ καὶ τὴν πρόληψη ἐπαναστατικῶν κινήματων οἱ αὐτοκράτορες τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας (μὲ πρῶτο τὸν Λέοντα ΣΤ') χορηγοῦσαν στοὺς θεματικοὺς δικαστὲς ἀρμοδιότητες οἱ ὁποῖες μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου παραγκώνισαν τὴ δύναμη τοῦ στρατηγοῦ τοῦ θέματος. Ὁ Abshalom Laniado (σσ. 17-26), ἀναλύοντας τὰ λίγα τεκμήρια γιὰ τοῦ ἀξίωμα τοῦ «ἀνυτῆ» καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιὰ αὐτοκρατορικὸ φορολογικὸ ὑπάλληλο ποὺ πιθανὸν νὰ ἀντιστοιχεῖ στὸ λατινικὸ *vindex*.

Ὁ Νίκος Οἰκονομίδης (σσ. 67-72) διαφωτίζει τὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο τοῦ Βυζαντίου τὸν 10ο αἰ. Ἡ σημαντικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ κρατικὰ ἔσοδα ἀπὸ τοὺς δασμοὺς τῆς Τραπεζούντας καὶ τῆς Ἀτταλείας (ἀναλογία 3:1) ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὴν Τραπεζοῦντα ἔφτανε τὸ χερσαῖο ἐμπόριο καὶ στὴν Ἀττάλεια ἐκεῖνο ποὺ μεταφερόταν διὰ θαλάσσης, ἐνῶ ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ τελευταίου

πήγαινε κατευθείαν στην Κωνσταντινούπολη, δηλαδή δασμολογεῖτο στην Ἄβυδο. Τὸ τελευταῖο γεγονός ἐξηγεῖ γιατί, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Ἄβυδο, τὸ ἀντίστοιχο κομμέρκειο στὴν Ἱερέα (στὴν ἄλλη εἴσοδο τοῦ Βοσπόρου) δὲν ἀναπτύχθηκε σὲ σημαντικό δασμολογικὸ σταθμὸ, ἀφοῦ ἡ δασμολόγησις τῶν προϊόντων ἀπὸ τὴν Περσία κτλ. γινόταν ἤδη στὴν Τραπεζοῦντα. Μὲ ἀφετηρία τὸ Πρακτικὸ γιὰ τὸ προάστειο κοντὰ στὴ Μίλητο ποὺ τὸ 1073 παραχωρήθηκε στὸν Ἀνδρόνικο Δούκα (Ἔγγραφα Πάτμου ἀρ. 50) ὁ Alan Harvey (σσ. 73-82) ἐπιχειρεῖ τὴν παρουσίασις τῶν παραγωγικῶν συνθηκῶν τῶν παροίκων τοῦ κτήματος αὐτοῦ καὶ τοῦ μέσου ἀγρότη τῆς περιοχῆς καὶ ἰδιαίτερα τῶν μέσων πρόληψης ποὺ εἶχαν στὴ διάθεσίν τους. Ἕνας σχετικὰ σίγουρος τρόπος γιὰ νὰ ἀντισταθμίσει κανεὶς τὸν ἀπρόβλεπτο καιρικὸ παράγοντα ἦταν ἡ καλλιέργεια περυσσότερων εἰδῶν δημητριακῶν, σὲ τόπους ποὺ ἦταν μακριὰ ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλον καὶ σὲ διαφορετικὰ ἐποχὰς τοῦ χρόνου. Τὴν ἱστορίαν τῶν σεισμῶν ποὺ ἐπληξαν τὴν περιοχὴ ἀπὸ τὸν 6ο ἕως τὸν 12ο αἰῶνα παραθέτει ἡ Φλωρεντία Εὐαγγελέλου-Νοταρᾶ (σσ. 197-214).

Ἡ ἐχθρότητα ἐναντὶ τῶν Παφλαγόνων ποὺ παρατηρεῖται σὲ πολλὰ κείμενα ἐρμηνεύεται ἀπὸ τὸν Paul Magdalino (σσ. 141-150) ὡς ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς ἐπιρροῆς ποὺ ἀσκοῦσαν οἱ εὐνοῦχοι, ἰδιαίτερα τοὺς 10ο-11ο αἰ., καὶ πάλι στὸ τέλος τοῦ 12ου αἰ., ἐπειδὴ κατάγονταν κατὰ κύριο λόγον ἀπὸ τὴν Παφλαγονίαν. Ἡ Ἐλεονόρα Κουντούρα-Γαλάκη (σσ. 27-38) ἐξηγεῖ τὴν ἐξέχουσα θέσιν καὶ σημασίαν τῆς Ἀρμενικῆς ἀριστοκρατίας γιὰ τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικὴν τοῦ Βυζαντίου τοὺς 9ο-10ο αἰ., μὲ τοὺς στενοὺς δεσμοὺς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας λόγω τῆς Ἀρμενικῆς καταγωγῆς τοῦ ἱδρυτῆ της. Ἡ μεγάλη ἐπιρροὴ τῶν Ἀρμενίων στὰ βυζαντινὰ πράγματα γίνεται σαφὴς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ οἱ στρατηγοὶ τοῦ θέματος τῶν Ἀρμενικῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλων θεμάτων εἶναι Ἀρμένιοι. Μέχρι τὸν 12ο αἰ. ἡ ἔνταξις μεμονωμένων Τούρκων στοὺς κύκλους τῶν Βυζαντινῶν ἀξιωματῶν διευκολύνθηκε, ἐπειδὴ ἡ ἔλλειψις κοινωνικῶν ἐπαφῶν τοὺς καθιστοῦσε ἰδιαίτερα ἀξιόπιστους στὰ μάτια τοῦ αὐτοκράτορα. Ἡ ἀντιπαράθεσις τοῦ Μιχαὴλ Δούκα μὲ τὸν Ρωμανὸ Διογένη ἐπιτάχυνε τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς (Pedro Bâdenas, σσ. 179-188). Ἡ Vasilka Tapkova-Zaimova (σσ. 189-196) παρουσιάζοντας πρόσφατες ἐρευνες Βουλγάρων ἱστορικῶν πραγματεύεται τὴν σχέσιν τῶν Βουλγάρων ποὺ ἀπὸ τὸν 6ο αἰ., εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο μὲ τὴν παρουσία Βουλγάρων στὴ νοτιοανατολικὴ Μικρὰ Ἀσία τὸν 11ο αἰ., ὅπως αὐτὴ μαρτυρεῖται σὲ μεταγενέστερες τουρκικὰς πηγὰς καὶ τὰ ἔχνη τῆς ὁποίας ἀντανγκλῶνται σὲ διαφορετικὰ τοπωνύμια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (π.χ. Bulgardag/ Bol-

kardag). 'Ο David Jacoby (σσ. 83-95) ἀναλύει τις πληροφορίες πού μᾶς παρέχουν ἐβραϊκά ἐγγραφα σέ μικτὴ γλώσσα τὰ ὁποῖα φυλάσσονται σήμερα στὸ Κάιρο. Ἰδιαίτερα ἓνα γαμικὸ σύμφωνα μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὴ μικρὴ ἐβραϊκὴ κοινότητα τῆς Μάστουρας στὴν κοιλάδα τοῦ Μαϊάνδρου (γιὰ τις μειονότητες στὴ Μικρὰ Ἀσία βλ. τώρα καὶ τὸ συλλογικὸ τόμο P. Herz-J. Kobes [ἐπιμ.], *Ethnische und religiöse Minderheiten in Kleinasien. Von der hellenistischen Antike bis in das byzantinische Mittelalter*, Wiesbaden 1998, καὶ ἐκεῖ ἰδιαίτερα τὸ ἄρθρο τοῦ G. Prinzing, «Zu den Minderheiten in der Mäander-Region während der Übergangsphase von der byzantinischen zur seldschukisch-türkischen Herrschaft [11. Jh.-Anfang 14. Jh.]», 153-177) καὶ τὰ τότε ἀντικείμενα πολυτελείας (π.χ. μεταξωτὰ ὑφάσματα – στὸ κείμενο τοῦ συμφώνου ἐμφανίζονται οἱ ἑλληνικοὶ ὅροι σέ ἐβραϊκὸ ἀλφάβητο). Σὺν τοῖς ἄλλοις τὰ ἐγγραφα αὐτὰ ἀντανακλοῦν μετακινήσεις ἐβραϊκῶν πληθυσμῶν ἀπὸ τὴ Μέση Ἀνατολὴ στὴ Μικρὰ Ἀσία πού προσελκύνονταν ἀπὸ τὴν εὐημεροῦσα οἰκονομία στὰ νότια καὶ δυτικὰ παράλια τὸν 11ο αἰ. (ἀναφέρεται ἡ ἐξαγωγή τυριοῦ, φαρμακευτικῶν βοτάνων καὶ ναρκωτικῶν ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία στὴ Μέση Ἀνατολή).

Ἡ Ἄννα Ἀβραμέα (σσ. 285-302) παρουσιάζει τις πληροφορίες πού μποροῦν νὰ ἀντληθοῦν ἀπὸ ἓναν Πισανικὸ πορτολάνο τοῦ 12ου αἰῶνα ὁ ὁποῖος ἐκδόθηκε πρόσφατα, γιὰ τὴ Μικρασιατικὴ τοπογραφία· συγκεκριμένα ἀπαντοῦν μέχρι τώρα ἄγνωστα τοπωνύμια λιμανιῶν σέ ὅλο τὸ μῆκος τῆς Μικρασιατικῆς ἀκτῆς. Οἱ δρόμοι διὰ ξηρᾶς ἀνιχνεύονται στὴ συμβολὴ τοῦ Klaus Belke (σσ. 267-284), ὁ ὁποῖος δείχνει ὅτι ἤδη ἀπὸ τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα ἡ χρῆση τῆς ἁμαξας γιὰ τις συγκοινωνίες τοῦ δημοσίου ἐγκαταλείφτηκε γιὰ χάρη τῶν ἀλόγων καὶ μουλαριῶν. Ὁ Johannes Koder (σσ. 243-265) διαπιστώνει ὅτι ἡ «θεωρία τῶν κεντρικῶν τόπων» μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ ἐπικουρικὰ στὴν ἱστορικὴ γεωγραφία μὲ παράδειγμα τὴν περιοχὴ τῆς κεντρικῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Ὁνωριάς, Παφλαγονία, Γαλατία Α', Γαλατία Σαλουταρία, Λυκαονία, Ἰσαυρία).

Ἀνιχνεύοντας τὴν πρόσληψη τοῦ χώρου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας στὸ βίο τοῦ Πέτρου τῆς Ἀρῶας († 837) ἡ Ἀντωνία Κιουσποπούλου (σσ. 163-171) ἀναγνωρίζει στίς πολλὰς μετακινήσεις τοῦ ἁγίου μιὰ πολιτικὴ διάσταση ἡ ὁποία συνίσταται στὴν ὑπογράμμιση τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας καὶ τῆς ἀποκατάστασης τῆς εἰκονολατρίας στὸν περιγραφόμενο χώρο. Σύμφωνα μὲ τὸν Στέφανο Εὐθυμιάδη (σσ. 151-161) ὁ χαρακτηριστικὸς ἅγιος τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου ἔκανε μεγάλα ταξίδια καὶ σέ σύγκριση μὲ τοὺς παλαιότερους ἁγίους ἐξελίχθη-κε ἀπὸ εὐεργέτη τοῦ κοινοῦ σέ προσωπικὸ σύμβουλο. Ὁ Frank A. Trombley

(σσ. 97-139) διερευνᾷ τὸν κοινωνικὸ ρόλο τῆς θρησκείας κατὰ τοὺς διαφορετικούς πολέμους στὸ ἀνατολικὸ μέτωπο ὅπως αὐτὸς ἐμφανίζεται μὲ τὴν ἐπιστράτευση θρησκευτικῶν συμβόλων γιὰ τὸν πόλεμο, τὴν παραχώρηση τῆς διόκλησης μεμονωμένων κάστρων σὲ κληρικούς καὶ τὴν ἐπέμβαση τοῦ θεοῦ στὰ πλευρὰ τῶν πιστῶν (ὑπὸ τῇ μορφῇ θαυμάτων κατὰ τὴ διάρκεια μάχης ἢ πολιορκίας). Ὁ συγγραφέας, ὁ ὁποῖος βασιζέται μεταξὺ ἄλλων σὲ πλούσιο ἐπιγραφικὸ ὕλικό, θεωρεῖ ὡς κύρια λειτουργία τῆς θρησκείας τὴν ἀποκατάσταση τῆς πολιτισμικῆς καὶ κοινοτικῆς ταυτότητος πληθυσμιακῶν ὁμάδων μετὰ τὴς καταστροφικῆς συνέπειες τοῦ πολέμου (οἰκονομικὴ κατάρρευση, αἰχμαλωσία, ἐρήμωση ὁλόκληρων περιοχῶν). Ὁ Ὀδυσσεὺς Λαμπίδης (σσ. 173-177) ὑπογραμμίζει τὴ στρατηγικὴ σημασία τοῦ ἀνατολικοῦ Πόντου, φυσικῆς διόδου γιὰ ὅσους ἤθελαν νὰ κατέβουν πρὸς τὴ Θεοδοσιούπολη/Εἰρζερὺμ καὶ νοτιότερα. Πολλὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴ Ρωμαϊκὴ καὶ Βυζαντινὴ ἱστορία πιστοποιοῦν ὅτι ὅποιοι ἤλεγχε τὴς δυὸ πλευρὲς τῆς διόδου ἦταν ἱκανοὶ νὰ σταματήσῃ ἐπιδρομὲς πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση.

Λεπτομέρειες γιὰ τὴν οἰκιστικὴ ἱστορία τοῦ Ἀμορίου, τῆς πρωτεύουσας τοῦ θέματος τοῦ Ἀνατολικοῦ προκύπτουν ἀπὸ πρόσφατες ἀνασκαφὲς οἱ ὁποῖες διεξάγονται στὴ σχεδὸν ἀκατόληκτη σήμερα τοποθεσία. Στὴν κάτω πόλη βρέθηκε ὁ (μητροπολιτικός) ναός, μὲ θεμέλια τοῦ 5ου αἰ., ὁ ὁποῖος καταστράφηκε μὲν (μᾶλλον κατὰ τὴν ἀραβικὴ πολιορκία τοῦ 838), ἀλλὰ ἐπανοικοδομήθηκε στὴν ἐπόμενη φάση. Ἐπίσης ἀνακαλύφθηκε ἓνα στρατιωτικὸ συγκρότημα, ἴσως τὸ γενικὸ διοικητήριον τοῦ θέματος ἢ ὁ στρατώνας τῶν θεματικῶν στρατευμάτων (Chris S. Lightfoot, σσ. 301-320). Στὴς ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφὲς στὴν περιοχή τῆς Λυκίας βρίσκεται ἓνας μέχρι τώρα ἄγνωστος τύπος κεραμικῆς. Ἡ ἀποκατασταθεῖσα μορφή τῶν ἀγγείων αὐτῶν (ἡ βάση τῶν ὁποίων ἀποκλείει τὴν τοποθέτησιν σὲ τραπέζι ἢ ἄλλη ἐπίπεδη ἐπιφάνεια) ἀποτελεῖ τεκμήριον γιὰ τὴν χρῆσιν τους ἐκ μέρους νομαδικῶν πληθυσμῶν καὶ ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Τουρκομάνοι/Σελτζούκοι ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ εἰσβάλλουν στὴ Μικρὰ Ἀσία ἀπὸ τὸ 2ο μισὸ τοῦ 11ου αἰῶνα ἦταν παρόντες στὴν περιοχή αὐτὴ στὰ μέσα τοῦ 13ου αἰῶνα καὶ νωρίτερα (Pamela Armstrong, σσ. 321-338). Παρουσιάζοντας παλαιοχριστιανικὰ καὶ μεσοβυζαντινὰ ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτὰ (κιονόκρανο καὶ ἐπιστύλιο) ἀπὸ τὴν Ἀναία, ἢ Ναταλία Παύλου-Παπαδημητρίου (σσ. 339-383, μὲ 33 εἰκόνες) ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴ στὴς καλλιτεχνικὲς σχέσεις ἀνάμεσα στὴν Ἀναία καὶ τὰ κοντινὰ νησιά, προπάντων τὴ Σάμο.

Μιὰ ἐξαντλητικὴ παρουσίαση τοῦ «ἐπαρχιακοῦ χαρακτήρα» τῆς Καππαδοκίας ὀφείλουμε στὴν ἐιδικὴ ἐπὶ τοῦ θέματος Nicole Thierry (σσ. 385-431). Σὲ

τρία κεφάλαια (ή καππαδοκική θρησκευτικότητα, ή θέση και ή σημασία του κλήρου, ή θέση και ή σημασία της αριστοκρατίας των γαιοκτημόνων καθώς και των στρατιωτικών στην μη στρατιωτική κοινωνία), ή έρευνήτρια έχθετεί τις ιδιαιτερότητες της περιοχής σε σύγκριση με τα υπόλοιπα μέρη της αυτοκρατορίας. Το έλφαρι που εμφανίζεται στον άγιο Ευστάθιο και συμβολίζει τον Χριστό έχει τις ρίζες του στην άπεικόνιση ενός Χιτιτικού θεού και ή χαρακτηριστική για την κοιλάδα του Göreme λατρεία του άγιου Ίέρωνα ή οποία προσείλκυε ισχυρούς κτίτορες όπως τους Φωκάδες, άντανακλή την παλαιά θρησκευτικότητα που συνδεόταν με τον Ούράνιο Δία. Κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο οι διάσημες οικογένειες των Άργυρών, Μαλαινών και Φωκάδων προήλθαν από την Καππαδοκία.

Ο τόμος κλείνει με μιá συνοπτική ματιά πρòς τους νεότερους χρόνους της Μικρής Άσίας. Το άρθρο του Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη (σσ. 433-446) αφιερώνεται στη μεταβυζαντινή παρουσία του Βυζαντίου στην περιοχή. Μετακινήσεις έλληνικών πληθυσμών από την Έλληνική χερσόνησο και τα νησιά του Αιγαίου στη Δυτική Μικρή Άσία και προπάντων στη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη κατά τον 16ο και 18ο αί. μετέτρεψαν τις δυο πόλεις σε κέντρα του έλληνισμού. Οι μετακινήσεις αυτές συνεχίστηκαν ακόμη και μετά τον άπελευθερωτικό άγώνα των Έλλήνων και βρήκαν το όριστικό τους τέλος στην άναγκαστική άνταλλαγή των πληθυσμών του 1924. Σε άντίθεση με αυτές τις πληθυσμιακές ομάδες οι Έλληνες της Καππαδοκίας και του Πόντου άποτελούσαν τους άπευθείας άπογόνους των Βυζαντινών αυτών των περιοχών, ήταν οι συνεχιστές του Βυζαντίου. Ο Κιτρομηλίδης έπισημαίνει τις άπορίες που γεννήθηκαν στους Καππαδόκες και Ποντίους που ήρθαν σε έπαφή με τον έλληνικό πολιτισμό της Κωνσταντινούπολης ή της Άθήνας τον 19ο αί., ιδίως ως πρòς τη δική τους ταυτότητα. Αυτό είχε ως άποτέλεσμα νά στραφούν πρòς την ένασχόληση με την τοπική τους ιστορία και νά συνειδητοποιήσουν τη Βυζαντινή κληρονομιά (τά έκκλησιαστικά μνημεία στο τοπίο, άνακάλυψη του μυθιστορήματος του Διγενή Άκρίτα, τα άκριτικά τραγούδια), την οποία πρὶν άπλως βίωναν.

Ο κύριος σκοπός ενός έπιστημονικού συνεδρίου πρέπει νά είναι ή άνταλλαγή άπόψεων. Αυτόν τον σκοπό ύπηρετούν καλύτερα και άποτελεσματικότερα από τα μεγάλα συνέδρια συναντήσεις σαν και αυτή για τη Βυζαντινή Μικρή Άσία. Με τη δημοσίευση των άνακινώσεων ο πλοῦτος των γνώσεων που συγκεντρώσαν οι μετέχοντες γίνεται προσιτός σε ένα ευρύτερο κοινό. Συχνά διαπιστώνουμε ότι υπάρχουν ακόμη πολλά κενά στην ιστορία της μεσαιωνικής Μι-

κράς Ἀσίας, κενά τὰ ὁποῖα καμιά φορά τείνουμε νὰ καλύψουμε μὲ (ἀβάσιμες) εἰκασίες. Μέσα ἀπὸ τὸ συνέδριο αὐτὸ ἡ ἐλλιπὴς εἰκόνα συμπληρώνεται: δίνονται νέες ἐρμηνεῖες σὲ γνωστὰ ζητήματα (π.χ. γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Θεόφοβου ἢ γιὰ τὰ διαφορετικὰ μεγέθη τῶν δασμῶν στὴν Ἀττάλεια καὶ τὴν Τραπεζοῦντα), παρουσιάζονται καινούρια στοιχεῖα (π.χ. γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Σελτζούκων στὴ Λυκία) καὶ συγχρόνως ἐπιχειρεῖται ἕνας καινούριος τρόπος προσέγγισης ἱστορικῶν φαινομένων (ὅπως π.χ. ἡ ψυχολογία τοῦ πολέμου). Δύσκολα θὰ κάλυπτε ἕνας ἐρευνητὴς μόνος του τὸ εὖρος τῶν γνώσεων ποὺ ἐκτίθενται. Ἱστορικοὶ τῆς τέχνης, τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς διοίκησης, ἀνθρωπολόγοι, ἀρχαιολόγοι, φιλόλογοι, ἱστορικοὶ τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ Νεώτερου Ἑλληνισμοῦ ἔδειξαν ὅτι οἱ συμβατικὲς διαχωριστικὲς γραμμὲς ἀνάμεσα στοὺς κλάδους μποροῦν καὶ πρέπει νὰ ξεπεραστοῦν καὶ συνέβαλαν σὲ μιὰ πετυχημένη σφαιρικὴ παρουσίαση τῶν ἐξελλίξεων τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς σὲ ἕναν συγκεκριμένο χῶρο, τὴ Μικρὰ Ἀσία. Εἶναι προπάντων αὐτὴ ἡ ἐπιστημονικὴ «πολυφωνία» ποὺ δίνει στὸν παρόντα τόμο μιὰ ἰδιαίτερη βαρύτητα.

Λευκωσία

MARTIN HINTERBERGER

E. Kountoura-Galake, St. Lampakes, T. Lounghis, A. Savvides, V. Vlyssidou, *Ἡ Μικρὰ Ἀσία τῶν Θεμάτων. Ἐρευνες πάνω στὴ γεωγραφικὴ φυσιογνωμία τῶν Βυζαντινῶν Θεμάτων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (7ος-11ος αἰ.)* Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν. Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν - Ἐρευνητικὴ Βιβλιοθήκη, 1 - *Asia Minor and its Themes. Studies on the Geography and Prosopography of the Byzantine Themes of Asia Minor (7th-11th century)*, The National Hellenic Research Foundation. Institute for Byzantine Research - Research Series 1. Athens 1998, 538 pp.

The origins of the themes, their way of development from the ancient *provinciae* and the possible influence of the early-Byzantine *exarchats* of Ravenna and Cartage, but also the etymology of the term *thema* itself and the date of its first appearance were for decades amongst the most important problems for those scholars who were dealing with the history of Byzantine administration. Already in the year 1899 H. GELZER had studied the subject (*Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, Leipzig); afterwards only very few phenomena of the Byzantine government were